

На правах рукопису

РОЗБЕГЛОВА Тетяна Павлівна

**ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ФІЛОСОФІЇ ТА МИСТЕЦТВА
РАНЬОГО ЗАХІДНО-ЄВРОПЕЙСЬКОГО
РОМАНТИЗМУ**

(Історико-філософський аналіз)
09.00.03 — Історія філософії

А в т о р е ф е р а т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

00778399 (0)

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі філософії
державного хіміко-технологічного університетуНауковий керівник - доктор філософських наук,
професор Г.А.ЗаїченкоНауковий консультант: кандидат мистецтвознавства,
доцент Г.М.БакаєваОфіційні опоненти: доктор філософських наук,
професор А.К.Бичко;
кандидат філософських наук,
доцент Р.О.СвтушенкоПровідна організація: Придніпровська державна Академія
будівництва та архітектуриЗахист відбудеться "4" листопада 1994 року о 13 годин
на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 053.24.06 при
Дніпропетровському державному університеті (320625, МСП,
м.Дніпропетровськ, пр.Гагаріна, 72, корп.І, ауд. 307)З дисертацією можна ознайомитися в науковій бібліотеці
Дніпропетровського державного університету.

Автореферат розісланий "3" жовтня 1994р

Вчений секретар
спеціалізованої ради

А.Б.Філатов

ЛНБ ім. В. Стефаніка
АН України

ТВ-511726

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження Філософія у своєму історичному розвитку значно розширила межі та аспекти дослідження. Пошуки нових підходів до аналізу вже існуючих філософських проблем, а також шляхів вирішення питань, що диктуються сучасними процесами у природному, соціальному та духовному житті, збагачують філософські знання, відкривають невідомі раніше можливості інтеграції його з іншими сферами суспільної свідомості.

Проблема взаємозв'язку філософії та мистецтва має особливе значення у контексті тенденцій сучасного розвитку духовної культури людства. НТР ХХ сторіччя, різноманітність форм її осмислення неминуче приводять до поширення зв'язків філософії з іншими галузями наукового знання та з різними формами культури. Надто важливою є тенденція до зближення художньої та філософської свідомості, переосмислення кордонів та зв'язків між філософією та мистецтвом. У сучасному мистецтві помітно зростає роль філософсько-світоглядного та інтелектуального змісту. Одночасно філософське мислення активно вбирає в себе риси художньої свідомості (тенденція, яка започаткована німецьким романтизмом, що яскраво проявила себе в працях К'єркегора, Сартра, Камю, Хайдеггера, Мерло-Понті та інших).

Зацікавленість до проблеми взаємозв'язку філософії та мистецтва спрямована на більш повне освоєння та пізнання дійсності, а також виявлення перспектив та шляхів дальшого розвитку культури. Це робить актуальними теоретичні дослідження історичних форм, в яких цей взаємозв'язок здійснюється.

Виникаючий при розгляданні цього питання надзвичайно ши-

рокий спектр проблем, примує обмежити дослідження рамками одного історичного періоду, а саме раннім етапом західно-європейського романтизму, який у зв'язку з нерівномірним розвитком у галузях філософії та мистецтва, охоплює в цілому декілька перших десятирічь XIX віку. При цьому галузі філософії та мистецтва розглядаються у формах філософії релігії та духовної музики на підставі філософської системи романтизму.

Актуальність звернення до зазначеного історичного періоду підтверджується тим, що він значно вплинув на подальший розвиток європейського філософського та художнього мислення. Проблема раціональності, її меж та відношення до нерационального, що складає найважливіший нерв сучасної філософської науки, була первісно сформульована у своєму основному виді саме філософами ієнської романтичної школи. Багато напрямків у філософській думці XX сторіччя, які протиставили абсолютному авторитету розуму інші принципи відношення людини до світу (емоції, почуття, інтуїцію, тощо), не випадково знаходять у західно-європейському романтизмі свої ідейні джерела. Вивчення на його основі взаємозв'язку різних форм духовної діяльності повинно сприяти розумінню багатьох процесів, які відбуваються у сучасній культурі.

Ступінь розробленості проблеми. Проблема взаємовідношення філософії і мистецтва широко обговорювалась та обговорюється у вітчизняній і зарубіжній літературі. Її можна вважати "наскрізною" темою, яка проходить крізь усю історію філософсько-естетичної думки.

У вітчизняній літературі можна виділити три

найважливіших типи досліджень: а) загально-методологічні; б) критичні та в) історико-типологічні.

Загально-методологічні дослідження присвячені виявленню основ діалектики вземовідношення філософії та мистецтва. Дослідники відмічають:

- схожість, однорідність гносеологічних функцій (В.У.Бабушкін, М.М.Бахтін, В.Борев, В.С.Горський, В.Є.Давидович, В.П.Яковлев, та інші);

- єдність типологічних особливостей філософії та мистецтва, їх функціональної будови (В.Г.Антоненко, А.Г.Єгоров, А.Ф.Зісь, М.Ф.Овсяніков, Г.Н.Поспелов);

єдність пізнавальних та цінносних об'єктивних та суб'єктивних компонентів в них (В.Є.Давидович, А.Ф.Зісь, Т.І.Ойзерман, В.П.Яковлев та інші);

Щодо світоглядного підходу до проблеми, то тут виявляється розходження досліджуваних позицій. Наприклад, В.Г.Антоненко, Г.П.Поспелов, М.Б.Храпченко висувають думку про прямий вплив філософських концепцій на художню діяльність, відмовляючи тим самим мистецтву в особистому світоглядному змісті. Протилежну точку зору висловлює В.Д.Діденко, вважаючи, що світогляд складає суттєву характеристику мистецтва, і що для нього та філософії має місце єдність форм суспільної свідомості, а отже і єдність світоглядних позицій. Ця концепція уявляється найбільш вірною, і тому послужила орієнтиром у даній дисертаційній роботі.

Критичні дослідження (В.Д.Діденко, А.Ф.Зісь та інші) містять, головним чином, критику сучасних західних філософів (Хайдеггера, Камю, Сартра, філософів Франкфуртської школи),

які абсолютизують значення естетичного мислення, протиставляючи його абстрактно-логічним формам наукового та філософського знання. Властива деяким західним теоріям гіпертрофія суб'єктивно-особистих компонентів філософської та художньої свідомості (В.Дільтей, У.Джемс, Ж.-П.Сартр), що відриває його від об'єкту і веде до ірраціональної теорії творчості (А.Бергсон), спростовується у працях В.У.Бабушкіна та В.Д.Діденко, які стверджують діалектичний взаємозв'язок між цими компонентами. Цієї ж точки зору дотримуються Т.І.Ойзерман, В.Ф.Палій, В.Ф.Щербина, В.С.Давидович, В.П.Яковлев.

В історико-типологічних дослідженнях (роботи А.Ф.Лосева, В.Ф.Асмуса, Г.Менде, Г.Д.Гачева, В.Н.Давидова, М.Ф.Овсяникова, В.Д.Діденко) міститься аналіз історичних форм взаємодії філософії та мистецтва, пошук різних форм взаємовідношення - безпосереднього (на рівні окремих явищ) та опосередованого (через моральні, політичні, релігійні знання), а також обґрунтування видів філософсько-художнього світогляду.

Аналіз літератури по проблемі взаємовідношення філософії та мистецтва дає підставу зробити висновок, що в даній галузі досягнуті значні результати. Проте, разом з цим, залишається ряд істотних аспектів, які не одержали ще необхідного наукового аналізу. Один з них пов'язаний з неоднозначністю поняття "взаємовідношення". У науковій літературі взаємовідносини філософії та мистецтва розглядаються, як правило, в аспекті "взаємодії", "взаємовпливу". Висунуте у даній роботі поняття "взаємозв'язок" має особливий зміст. Поняття взаємозв'язку, як суттєвої єдності, не припускає взаємодії на рівні

феноменів культури, хоча і допускає його. При такому підході увага сконцентрована на змістовному та структурному аналізі окремих явищ культури, виявленні семантики складаючих їх елементів, їх обумовленості особливостями світогляду. Основи взаємозв'язку, таким чином, бачаться в ідентичності внутрішньої структури явищ, спільності процесів та тенденцій у них.

Розгляд "приватної" проблеми взаємозв'язку філософії релігії та духовної музики також не був до цього часу темою спеціального дослідження. Аналіз її на матеріалі культури раннього західно-європейського романтизму опирається на досягнення в галузі історико-філософських, культурологічних, естетичних досліджень, які у тій чи іншій мірі торкаються проблем ранньоромантичної філософії релігії.

Мета та завдання дослідження. Метою дослідження є виявлення основних принципів взаємозв'язку філософії релігії та духовної музики раннього західно-європейського романтизму на основі відповідності їх інваріантній структурі романтичної релігійної свідомості та наявності спільних тенденцій у концептуальному рішенні.

Досягнення поставленої мети припускає рішення таких завдань:

- на матеріалі творів філософів Ієнської романтичної школи проаналізувати розуміння ними взаємозв'язку філософії і музики як проблеми раціонального та почуттєвого типів пізнання;

- виявити світоглядну основу ранньоромантичної концепції релігії, розглянувши філософсько-релігійні погляди романтиків

у зв'язку з розвиваємими ними загальнофілософськими проблемами;

- провести філософський аналіз змісту найважливіших творів духовної музики як виразу релігійної свідомості у художній формі;

- обґрунтувати методологію філософського аналізу релігійної свідомості і проаналізувати з даних методологічних позицій основні змістоутворюючі елементи і варіантної структури релігійної свідомості (сакрального простору), яка виявляє себе у філософсько-релігійних концепціях і духовній музиці;

- обґрунтувати внутрішню суттєву єдність філософії релігії та духовної музики шляхом виявлення спільних інваріантних структурних елементів та принципів їх співвідношення в окремих об'єктах - творах філософсько-релігійної думки та духовної музики.

Відповідно до цих завдань притягується аналітичний матеріал. Як об'єкт історико-філософського аналізу обраний твір Фр. Шлейєрмахера "Розмови про релігію, звернені до освідчених людей, які ставляться до неї з презирством", оскільки в ньому містяться ідеї не тільки самого автора (філософа і теолога), але й усієї ранньоромантичної школи в цілому. Аналізуються духовні твори Ф. Шуберта (Австрія) і Г. Берліоза (Франція), які представляють ранній музичний романтизм. Звернення до них со-здає більш широкий європейський контекст, дозволяючи не обмежуватись вузькими рамками національної специфіки, поширювати висновки на всю ранньоромантичну систему світогляду. Залучаються до аналізу також твори Л. Бетховена, композитора "класичного" періоду переходу від класицизму до романтизму, що дозво-

ляє ясніше уявити суттєві штрихи романтичної концепції, які підтверджують результати дослідження.

Узагальнюючий характер філософії релігії та духовної музики раннього романтизму дозволяє розглядати обидві галузі паралельно і у взаємозв'язку, не дивлячись на їх належність до різних гілок християнства. Незважаючи на те, що Шлейєрмахер представляє протестантську теологію, його раніше згаданий твір не вміщує специфіки власне протестантської релігійної думки. Його філософсько-релігійне вчення, як і вчення романтиків, являє епологію суті і змісту релігійності поза якийсь теологічної специфіки.

Духовна музика західно-європейського романтизму, яка зберігає специфіку католицизму по жанровій формі (канон меси), має образно-музичний зміст, який відрізняється узагальненістю та прихильністю до норм музичного мистецтва.

Таким чином, і філософія релігії, і духовна музика західно-європейського романтизму дозволяє сконцентрувати увагу на суттєвих моментах релігійного відношення шляхом зведення його до суб'єктно-об'єктної формули, розглянути особливості романтичної трактовки даних компонентів та типу зв'язуючих їх відношень.

Методологічною і теоретичною основою дослідження є такі основоположні принципи позитивної філософської думки: принцип діалектики почуттєвої та раціональної форми пізнання людиною світу, визнання соціокультурної опосередкованості та історичного характеру практичної діяльності (теоретичної та художньої), принцип визначальної ролі світогляду для творчості.

Метод і категоріальний апарат філософської феноменології

переобміркований та раціонально реконструйований для адекватного вираження суті релігійної свідомості, зрозумілої у тому аспекті, який узгоджується з положеннями матеріалістичної діалектики про відбиваючу здібність свідомості, формування в ньому загальних структур як "кристалізації" системи суспільних відносин.

Орієнтирами у роботі служили глибокі історико-філософські та культурологічні дослідження В.Ф.Асмуса, М.М.Бахтіна, В.Горського, А.К.Бичко, І.В.Бичка, П.П.Гайденко, П.І.Гнатенка, А.Я.Гуревича, Ю.Н.Дявидова, Г.А.Заїченка, Р.А.Євтушенко, А.Ф.Лосева, Н.В.Мотрошилової, А.В.Михайлова, В.Нічик, Т.І.Ойзермана, В.І.Шинкарука .

В роботі над дисертацією автор опирався на досягнення українських науковців в галузі філософсько-естетичної думки - Є.К.Бистрицького, А.К.Бичко, Л.Т.Левчук, В.І.Мазепи, В.А.Малахова та інших.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в ньому вперше на конкретному матеріалі дається аналіз і обґрунтування взаємозв'язку філософії та мистецтва як вираження ідентичності внутрішньої структури окремих явищ, спільності процесів і тенденцій, які належать до цих форм суспільної свідомості. Доказ обґрунтованості зазначеного підходу одержаний у результаті історико-філософського аналізу філософсько-релігійних творів і духовної музики раннього західно-європейського романтизму, взаємозв'язок між якими не був до цього часу об'єктом спеціального наукового дослідження.

До положень, що претендують на наукову новизну, дисертант відносить:

- висновок про своєрідну органічну "спаяність" філософії релігії Ієнських романтиків з їх філософською проблематикою (такими проблемами, як діалектика суб'єктивного і об'єктивного, кінцевого і нескінченного, чуттєвого і раціонального, абсолютного і відносного та інші), що дозволяє розглядати романтичну філософію релігії не як окрему область, а як релігійний аспект однієї філософської системи;

- висновок про те, що категорія чуттєвості, центральна у філософсько-релігійній концепції Ієнського романтизму, має універсальне значення, як: а) нераціональний метод пізнання людиною універсума, б) принцип зв'язку між суб'єктом і об'єктом релігійного відношення, в) реальна основа єдності форм творчої діяльності - філософської та художньої.

Наведені основоположні для даної роботи висновки є наслідком детального розкриття початкових положень, новизна яких обґрунтовується у дисертації. Суть їх така:

- найважливіші жанри духовної музики - меса та реквієм - у змістовному плані являють собою певну модель філософсько-релігійного світовідношення, володіють концептуальністю, здібністю інтегрувати емоційну різноманітність у логіко-змістовні структури і на цій підставі стають предметом історико-філософського аналізу;

- категорія сакрального простору, яка виведена для характеристики релігійної культури та релігійної свідомості, має значення, по-перше, для позначення горизонтів вхідних до нього явищ, і по-друге, для обґрунтування єдності цих явищ всередині окремих історичних типів культури; багаторівненість сакрального простору, який можна розуміти, з одного боку, як

широке поле релігійної культури, а з другого, як "чисту" структуру свідомості, інваріант, який складається з основних понять - Бог, Людина, Світ (Універсум) - служить фундаментальною основою висунутої концепції взаємозв'язку філософії релігії і духовної музики;

- філософія релігії і духовна музика раннього романтизму, які є "виявленими" формами сакрального простору, мають спільну суб'єкту орієнтацію. Це положення вносить корективи в традиційну оцінку вчення Шлейємахера як "містичного пантеїзму". Релігія, яка зрозуміла "із суб'єкту", таким чином представляє принцип суб'єктивно-особистого світовідношення, який не є специфічно релігійним і може складати основу різних видів діяльності.

Науково-практичне значення дисертації. Результати дослідження мають як теоретичне, так і практичне значення. Проблема взаємозв'язку філософії та мистецтва, як розгорнута в нетрадиційному для даної теми ракурсі, відкриває можливість більш глибокого розуміння соціокультурних процесів як історичного минулого, так і сучасності. Інтеграційні процеси, які відбуваються у сучасній культурі, спроможні стати об'єктом дослідженої уваги не тільки з точки зору іманентних законів розвитку кожної з взаємодіючих сфер, але і з точки зору єдності та цільності породжувачого їх загальнолюдського розуму.

Результати дисертації можуть бути використані як методологічна основа для побудови навчального курсу історії світової культури, який опирається на принцип цілісності культури в кожному конкретний історичний період її розвитку, а

також для розробки відповідальних тем у курсах історії філософії, основ філософського світогляду та естетики.

Апробація роботи здійснювалась на кафедрі філософії Українського державного хіміко-технологічного університету. Найважливіші положення дисертації викладались в виступах на наукових конференціях: XIV Всесоюзному теоретичному семінарі "Світогляд і наукове пізнання" (Переяслав-Хмельницький, 1991), Міжрегіональній науково-теоретичній конференції "Філософія у сучасному світі" (Дніпропетровськ, 1991), Теоретичному семінарі "Природа і культура" (Луцьк, 1992), III Міжнародній науковій конференції "Творчість. Культура. Гуманізм" (Київ, 1993), Міжрегіональній теоретичній конференції "Філософія і культура в сучасному світі" (Дніпропетровськ, 1993).

Структура дисертації зумовлена метою та завданням дослідження. Робота складається з вступу, трьох розділів, висновків, бібліографії та додатку, який вбирає до себе нотні приклади і переклад латинських канонічних текстів меси та реквієму.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі розкривається актуальність теми, стан її розробленості, формулюється мета та завдання дослідження, обґрунтовується наукова новизна, визначаються методологічні та теоретичні основи роботи, практична значимість отриманих результатів.

У першому розділі - "Філософія релігії та духовна музика у контексті філософських проблем Ієнської романтичної школи"

- поставлено завдання виявити узагальнюючий характер указаних форм та їх зв'язок з основами романтичного мислення.

Автор дисертації розглядає проблему взаємозв'язку філософії та мистецтва як одну з ключових проблем у філософській системі раннього західно-європейського романтизму. Відмічається, що вона вирішувалась у тісному зв'язку з розроблюваною філософами-романтиками онтологією і гносеологією - уявленням про Універсум як систему світового цілого і принципами відношення до нього людини. Ф.Шлегель розглядав її як проблему співвідношення почуттєвої та раціональної форм пізнання нескінченного Універсуму. Виявляється, що, коли у трактовці раціональної сфери з її поділенням на *Verstand* (власно розум) і *Verunft* (глузд) він дотримується традицій докантивської і кантивської філософії, то розуміння ним почуттєвої сфери з'являється суттєво іншим. Почуття складає, на думку Ф.Шлегеля, не окрему галузь людської свідомості, виконуючи певну функцію у гносеологічному процесі, а основу суб'єктивності, форму повноцінного сприймання суб'єктом Універсуму.

Автор підкреслює, що саме зближення розуму (*Verstand*) і почуття в пізнавальних здібностях у відношенні єдиного об'єкту - нескінченного Універсуму, їх нерухомих зв'язок (обидва у сукупності утворюють "подих душі") лежать в основі романтичної концепції єдності філософії та мистецтва, їх суттєвого взаємозв'язку.

На цій підставі дисертант аналізує розуміння музики романтиками, як мистецтва, що має світоглядний характер. На думку романтиків, з усіх видів мистецтва музика найбільш

здібна до пізнання і втілювання нескінченності всесвіту. На відміну від Канта, який відмовляв музиці у суттєвому змісті на підставі відсутності в неї понять, романтики бачуть суттєвість цього виду мистецтва в найбільш повному і адекватному вираженні ідеальності і абсолютності буття, нескінченності як "душі" Універсуму.

Автор відзначає, що нескінченний Універсум виступає як об'єкт і в романтичній концепції релігії, обумовлюючи тим самим родинність її до філософії і музики. Гранично загальне уявлення романтиками релігії як інтересу до надпочуттєвого" (Ф.Шлегель), зведення релігійної проблематики до центральної проблеми суб'єктивного сприймання нескінченності, спільність загальних теоретичних установок дає підставу розглядати філософсько-релігійне вчення романтиків не як окрему галузь їх спадщини, а як релігійний аспект однієї філософської системи. Таким чином, філософія релігії раннього німецького романтизму в її органічному зв'язку з загальними принципами філософського мислення відображає найважливіші позиції і орієнтири романтичного світогляду.

Той же узагальнено-світоглядний характер мають найбільш важливі жанри духовної музики - меса і реквієм, як її різновид. Сприяють цьому специфічні особливості жанрів: стабільність жанрового змісту, закріпленого в канонічному тексті, узагальненість і місткість образної системи, сконцентрована навколо двох основних образно-смыслових центрів - Людини і Бога, канонічність жанрової форми, яка скріплює образно-смысловий ряд.

Дослідник стверджує, що меса як художній твір, є образ-

ний вираз уявлення про "божественне" у його зв'язку з людиною. Це * відноситься і до реквієму, хоча завдяки особливому призначенню його образна система ширша, ніж у месі.

Аналіз образної системи і функціональної ролі жанрів духовної музики показує, що в них основні елементи філософсько-релігійного світогляду, які виражені в поняттях Бог, Людина, Світ (Універсум), знаходять чуттєво-емоційний вираз і співвідносяться один до одного, будучи вільними від сюжетної конкретності і буттєвої деталізації. Концентрація на основних компонентах релігійної свідомості і здатність виразити в образно-емоційній формі їх конкретно-історичні модифікації дозволяють розглядати твори духовної музики у їх суттєвому взаємозв'язку з філософсько-релігійними концепціями, як повноцінне вираження тієї чи іншої історичної форми релігійної свідомості.

Другий розділ, "Феноменологія сакрального простору" присвячений аналізу релігійної свідомості, як фундаментального, "грунтового" шару, який містить у себе як у сторнутому вигляді усі можливі форми "виявлення" його в різних сферах культури. Правомірність такого підходу обґрунтовується автором на тій підставі, що багатоманітні форми релігійного переживання, яке виявляється в різних формах культури, мають в основі деякі стійкі структури свідомості з певним співвідношенням складових їх елементів.

Автор бачить мету феноменологічного аналізу релігійної свідомості в тому, щоб установити в ній ті структури, які, виявляючись через індивідуальність породжених ними явищ культури, виступають загальною основою, яка обумовлює їх єдність

на суттєвому рівні. В цьому аспекті твори релігійної культури (філософія релігії та духовна музика, зокрема) і визначаючи їх структури релігійної свідомості виступають як феномени різних рівнів ("внутрішні" і "зовнішні", "продуцируючі" і "продуцировані"), діалектично взаємодіючи між собою, припускаючи можливість їх ідентифікації. В феноменах різних рівнів поняття Інтенціональності, горизонтності, суб'єкту і об'єкту виявляють свою змістову специфіку.

Інтерпретація "внутрішнього" феномену як структури свідомості виявляє його "об'ємність", свого роду "внутрішню просторовість точки", яка при транспонуванні її на реальний простір світу розгортається у нескінченність. Така структура визначається як "сакральний простір" і розглядається за одного з феноменів релігійного світогляду, володіючого значенням первинності по відношенню до інших релігійних феноменів.

Автор пропонує зобразити широке поле релігійної культури у вигляді концентричних кіл. Тоді його центром буде "чиста" структура свідомості, інваріант, створений основними поняттями - Бог, Людина, Світ (Універсум). Зміст і співвідношення цих понять може історично змінюватись, але сама наявність їх у свідомості і є феноменом сакрального простору. Функціонування його як "моделі" релігійної свідомості обумовлює усі вироблені ним явища у галузі релігійних актів (культ та індивідуальна набожність), художньої творчості, раціонального осмислення (теологія, філософія релігії), а також "зворотний" процес їх сприймання.

Дисертант відзначає, що сакральний простір концентрує в собі найважливіші риси релігійного світогляду. Основним

моментом в ньому є те, що людина, як релігійний суб'єкт, співвідноситься не з світом кінцевих речей, що складають його життєве середовище, а з всесвітом у цілому. Горизонтом в релігійній свідомості виступає нескінченність, яка символізується поняттям бога.

В дисертації детально аналізується сакральний простір з точки зору його суб'єктно-об'єктної структури, елементи якої несуть в собі певну якісну специфіку, яка міститься, зокрема, в їх діалектичній взаємопов'язаності. Протилежність суб'єкта і об'єкта релігії (у релігійній термінології - Людини і Бога) висловлюється через зіставлення протилежних якісних характеристик: кінцевого і нескінченного, відносного і абсолютного, вічного і тимчасового.

Автор наголошує, що співвідношення Бог-Людина-Світ є універсальною формулою релігійної свідомості. Можливість наповнення її різним змістом, вільного розставлення акцентів, варіантність форм співвідношення між елементами є основою для виведення типології структури.

Залежно від зазначених моментів дисертант виділяє три важливих типи сакрального простору: об'єктний (метафізичний), суб'єктний і трансцендентний.

Об'єктний тип сакрального простору характеризується "сховуванням" первісної суб'єктивності, "розчиненням" її в об'єкті, який розглядається в цьому випадку незалежно від якості суб'єкта, його особистої оцінки. Такий тип структури сакрального простору знаходить своє виявлення у теоцентричній концепції середньовікової схоластики, сучасних концепціях філософської теології, як "теоретичного відношення

до божества" (Н.Кімелєв). У руслі цієї традиції формується проблематика релігійно-філософської думки, у центрі якої стоїть проблема Бога. Ту ж об'єктивістську традицію ортодоксальної теології католицизм поклав в основу офіційного церковного культу, який орієнтує релігійне мистецтво, зокрема, музику, що використовується в ритуалі, на вираження надособистої об'єктивної основи.

Якщо метафізичний, чи об'єктивний тип сакрального простору пов'язаний переважно з раціональними формами релігійності, то суб'єктивний тип має в основі сферу релігійного почуття. Це зміщує центр структури на рефлексію суб'єкта, на аналіз його чуттєвих переживань, пов'язаних з осягненням об'єкта (Бога).

Аналізуючи процес переосмислення традиційного теологічного комплексу ідей, який привів до суб'єктивізму у філософсько-теологічному мисленні, автор підкреслює тісне сполучення духовної проблематики Нового часу з власне релігійною, їх взаємопроникнення. "Моральна теологія" Просвітництва, ліберальна теологія Шлейєрмахера та його послідовників, екзистенціально-онтологічний теїзм сучасної західної філософії і релігії є вираженням суб'єктивного типу сакрального простору.

Трансцендентний тип сакрального простору має основу в розщепленні суб'єктивності, "Я" на "суттєве" та "емпіричне". Суттєва основа "Я", відділяючись від емпірично-життєвого "Я", виноситься в галузь трансцендентного, надсуб'єктивного, з'єднуючись з ідеєю Бога і утворюючи свого роду трансцендентний комплекс, протилежний іманентній суб'єктивності. В цьому випадку відбувається взаємопереміщення суб'єкта та об'єкта,

яке припускає оцінку суб'єктом свого "Я", власного емпіричного життя, свідомості з точки зору даного трансцендентного комплексу, Бога, як вищого "Я". У багатьох своїх виявах ця оцінка має трагічний смисл, як загострене переживання кінцевого, приватного, недосконалого у порівнянні з нескінченним, доскональним, абсолютним.

Очевидно, що трансцендентний як і суб'єктивний тип сакрального простору мають, як основу, розширення сфери суб'єктивності, її провідне значення у формуванні релігійного світовідношення.

Автор вважає, що на підставі аналізу інваріантної структури свідомості, визначення основних її типів виявляється можливим розглянути конкретно-історичні форми релігійної культури у їх внутрішньому, суттєвому взаємозв'язку.

В третьому розділі, "Феномен сакрального простору у культурі раннього західно-європейського романтизму", даний аналіз філософсько-релігійної концепції Ф.Д.Шлейєрмахера і творів духовної музики Л.ван Бетховена, Ф.Шуберта, Г.Берліоза. Дослідник ставить перед собою мету виявити в них ідентичні смислові структури, що відповідають структурі сакрального простору, спільні тенденції у концептуальному рішенні, які свідчать про їх суб'єкту орієнтацію.

Аналіз "Розмов про релігію" Ф.Шлейєрмахера, твору, в якому відображено саме романтичні риси філософсько-релігійного світогляду мислителя, показує, що центральною проблемою його вчення є обґрунтування принципів релігійного відношення у суб'єкті. Вони розглядаються Шлейєрмахером як "природжені", суттєві для будь-якої особистості.

Автор відзначає, що об'єктом релігійного відношення у Шлейєрмахера став Універсум (це послужило підставою для причислення його вчення до пантеїзму), але тільки у своїй суттєвій якості цільності та безарності. Через неможливість безпосереднього реального сприймання нескінченності, остання виступає як ідея у свідомості суб'єкта. Це робить суб'єктивний фактор не тільки обов'язковим, але й головним компонентом релігії. З ідеєю нескінченності Шлейєрмахер пов'язує поняття "бог". Отже, Бог отожднюється ним не з самим реальним універсумом, а з його суттєвістю і залежить у своєму існуванні від суб'єктивного сприймання. Релігійний суб'єкт, таким чином, стає зосередженням релігії і єдиним носієм релігійного смислу. Це неспецифічне для пантеїзму рішення проблеми співвідношення Бога і Світу ставить під сумнів поширене в дослідницькій літературі "пантеїстичне тлумачення" шлейєрмахеровського вчення, проти якого заперечував і сам філософ.

Дослідник наголошує, що переміщення релігійного смислу до боку суб'єктивності з'являється свідомством суб'єктивної орієнтації романтичного релігійного мислення і робить проблему суб'єкта центральною у романтичній філософсько-релігійній концепції.

Виявляючи специфіку романтичної концепції релігії, автор висловлює думку, що вона полягає не тільки в принципі суб'єктивності, як такому, але перш за все, у самому розумінні релігійного суб'єкта. Властивості його Шлейєрмахер виводить із закладенію йому можливості адекватного пізнання Бога як принципу нескінченності і безсуперечної єдності. Із

трьох послідовно розглянутих у цьому аспекті функцій людського духу - знання (теоретичного розуму), волі (практичного розуму) і чуттєвості - тільки остання володіє необхідними передумовами для адекватного пізнання Бога. Почуття, яке Шлейєрмахер розуміє як тотожність мислення і волі, з'являється не відокремленою галуззю людської свідомості (концепція раціоналізму), а його найглибшим коренем, з якого пізніше виділяються пізнавальна і пр актична сфери. У такий синкретичній цілісності свідомості суб'єкт являє собою аналогію "трансцендентної основи", чи Бога, як абсолютної безсуперечної єдності.

Все це дає підстави дисертантові зробити висновок, що суб'єктна орієнтація філософсько- релігійного світогляду Шлейєрмахера у поєднанні з індивідуально-особистою трактовкою суб'єкта додає незвичайний смисл романтичної концепції релігії. Вона виступає як фактор реалізації суб'єктивної повноти.

Схожі тенденції у напрямку мислення і розумінні суб'єктивності виявляються у ранньоромантичній духовній музиці, в особливостях її драматургічного рішення та будови.

Розглядаючи твори духовної музики, як модель особистого, індивідуального уявлення про сакральний світ, можна виділити у ньому стабільну змістову схему, яка виступає як жанровий інваріант. Жанровий інваріант меси та реквієму відповідає структурі сакрального простору завдяки наявності в ньому двох основних образно-смислових сфер (вони умовно визначаються як сфера "людського" та сфера "божественного"), кожна з яких пов'язана з певними розділами тексту.

Відзначається, що властива романтичним месі та реквієму індивідуалізація образів, на підставі якої складається концепція, проявила себе у: а) поляризації основних образних сфер "людського" та "божественного", їх образно-емоційної та стилевої обмеженості; б) диференціації в середині зазначених сфер, яка дозволяє висловити досить широкий спектр емоцій; в) у появі на підставі диференціації "синтетичних" образів, які виражають, з точки зору філософської семантики, "взаємодію" Бога і Людини, чи область людських переживань, як наслідок цієї взаємодії.

Дисертант наголошує, що концептуальність месі та реквієму, яка стала важливим завданням романтичної епохи у даній галузі, виявляється через розвинуту образну драматургію. Традиційний для цих жанрів у доромантичну епоху принцип експозиційного викладання змінюється у романтиків принципом контрастного порівняння. Результатом застосування контрастної драматургії стає розширення сфери "людського" за рахунок розвитку лірико-драматичного образу (на відміну від класицизму, де переважає епічний характер ліричної образності).

особливе значення драматизації ліричного образу (сфери "людського" дозволяє зробити висновок про домінування індивідуально-особистої суб'єктивної позиції. Якщо у месі, яка у ХІХ столітті ще виконувала культову функцію (що в певній мірі обмежувало свободу композиторської творчості), принцип суб'єктивності можна відзначити лише як тенденцію (месі Бетховена та Шуберта), то реквієм, який частково вийшов за рамки культової практики, і тому, а також завдяки своїй "скжетності", допускав різні інтерпретації, проявляє

його в повній мірі.

В дисертації підкреслюється, що суб'єктивізм, як авторська позиція, визначає особливості романтичної концепції жанрів духовної музики, згідно з якою Бог, як об'єкт релігійного відношення, "взаємозв'язок" його з людиною розглядається як "подія" індивідуального людського життя, яка має особисте значення.

На підставі результатів аналізу автор робить висновок про те, що романтична духовна музика, як і романтична філософія релігії Шлейєрмахера, висловлює розуміння самої релігії та її об'єкта як форми людської духовності, в реалізації якої і полягає суть та призначення релігійного переживання. В цій єдності найважливіших світоглядних позицій полягає глибокий внутрішній, суттєвий взаємозв'язок даних форм культури.

У висновках дисертації сформульовані основні підсумки проведеного дослідження, підкреслюється практичне значення розробленої проблеми.

Основні положення дисертації викладені в таких публікаціях автора:

1. Разбеглова Т.П. Феномен сакрального пространства в культурі західно-європейського романтизму (Філософія релігії Ф.Д.Шлейєрмахера и духовная музыка): Стаття; Деп. М., ИНИОН РАН, 1994. - 36с.

2. Разбеглова Т.П. Человек и Бог: философия и художественная концепции западно-европейского романтизма //XIV Всесоюзный теоретический семинар "Мировоззрение и научное познание": Тези доповіді. Ч.1V - Киев- Переяслав-Хмельницький, 1991. - С.65-66.

3. Разбеглова Т.П. Религиозно-философские идеи ранних немецких романтиков в контексте проблем современной эпохи //Межрегиональная научно-теоретическая конференция "Философия в современном мире": Тези доповіді. - Днепропетровск,1991. - С.102-104.

4. Разбеглова Т.П. О значении идеи природного универсума в религиозной философии раннего немецкого романтизма // "Природа і культура". Теоретичний семінар: Тези доповіді - Луцьк,1992. - С.35-36.

5. Разбеглова Т.П. Бог: душа или "символ" // "Философия и культура в современном мире". Межрегиональная научно-теоретическая конференция: Тези доповіді. - Днепроп-ск,1993. - С.30-32.

6. Разбеглова Т.П. Феномен сакрального пространства в религиозной культуре // "Творчість, Культура. Гуманізм": 111 Міжнародна науково-теоретична конференція: Тези доповіді. - Ч.11. - К., 1993.

Tatyana P. Razbeglova. Interdependence of Philosophy and Art of Early West European Romanticism (History and Philosophy Analysis). Dissertation for the degree of Cand.Sci.(Philosophy; speciality 09.00.03 - History of Philosophie). Dnepropetrovsk State University, Dnepropetrovsk,1994.

Defended is a thesis where essence interdependence of religion philosophy and spiritual music of early West European romanticism on the basic of correspondence of their main essence elements to invariant structure of religious

consciousness and common tendencies in their conceptual solution is observed. It has been determined that religion philosophy and spiritual music of romanticism epoch have common subject orientation. As a result of this religious outlook is transformed into a principle of subjective - personal attitude which is not specifically religious and becomes a real basis of interdependence of forms mentioned.

Разбеглова Т.П. Взаимосвязь философии и искусства раннего западно-европейского романтизма (Историко-философский анализ). Диссертация на соискание научной степени кандидата философских наук по специальности 09.00.03 - История философии. Днепропетровский государственный университет, Днепропетровск, 1994.

Защищается рукопись, в которой прослеживается взаимосвязь философии религии и духовной музыки раннего западно-европейского романтизма на основе соответствия их важнейших смысловых элементов инвариантной структуре религиозного сознания и наличия общих тенденций в концептуальном решении. Установлено, что философия религии и духовная музыка романтической эпохи имеют общую для них субъектную ориентацию. Вследствие этого религиозное мировоззрение трансформируется в принцип субъективно-личностного мироотношения, который не является специфически религиозным и становится реальной основой взаимосвязи указанных форм.

Ключові слова: релігійна свідомість, містичний пантеїзм, сакральний простор, інваріант, суб'єкт, об'єкт, образа драматургія.

А Ф Т О Р Е Ф Е Р А Т

Відповідальний за випуск А.В.Філатов
Підписано до друку 28.09.94. Формат 60x84/6. Папір друкарський.
Офсетний друк. Умовн. друк. арк. 1,39. Умовн. фарб.-відб. 1,39. Тираж
100. Замовлення 6366. Замовлене. Безкоштовно.
Видавничо-поліграфічне орендне підприємство "Дніпро".
ВПОН "Дніпро" 320070, м. Дніпропетровськ, вул. Серова, 7.

10-2017

AB 31.126